

ПОЛІФОНІЯ КРИТИЧНОГО СЛОВА

У середині ХХ ст., коли у вільному світі літературна критика розвинулася в авангардну галузь культури, невід'ємну ланку мистецької комунікації, насолоду і задоволення від тексту, у підколоніальній Україні, де радянський тоталітаризм контролював не лише дії, а й слово і думку, саме поняття цієї інтелектуальної царини було спотворене до невпізнання. І якщо за тих нестерпних умов українське літературознавство спромоглося не лише вижити, а й вийти поза вузькі береги замуленого річища соцреалізму, підтримуючи митця й читача, літературу й суспільство, то спричинилася до цього діяльність представників різних поколінь: нечисленного найстаршого, котре пронесло крізь сталінські репресії пам'ять про Розстріляне Відродження (Євген Кирилюк, Степан Крижанівський, Петро Колесник), середнього (Леонід Новиченко, Віктор Іванисенко, Леонід Коваленко) і молодого – бунтарів, які отримали ім'я “шістдесятників” (Іван Дзюба, Іван Світличний, Євген Сверстюк та їхніх пізніших наступників (В'ячеслав Брюховецький, Микола Рябчук, Володимир Моренець).

У численних лавах шістдесятницького покоління Микола Ільницький, як і його ровесники Григорій Сивокінь, Віталій Дончик, Анатолій Макаров, перебував не в політичній, а в літературній опозиції, прокладаючи упродовж сорока літ нелегкі, але, як видно із сьогоднішньої відстані, перспективні для вітчизняної критики історичні маршрути крізь політичні пороги та ідеологічні шторми другої половини ХХ ст. до постмодерної доби – цієї епохи тисячі й одного стилю, воістину благословенної пори методологічного плюралізму та інтерпретаційної свободи.

Дорога з Ільника

Цей гість приходить до нас у зоряну годину нашого життя. В юнацтві, коли відчуваєш легкість кроку, а надмір сил розпирає груди, хочеться зробити щось надзвичайне. Хочеться створити інший світ, якого нам,

звичним до второваної колії, так бракує. Хочеться населити наш буденний світ чарівними видіннями з казок або вичитаними з книжок. Суворі проза життя потроху гасить романтичні поривання й приневолює до тверезої конечности на гіркій землі. Але знай, що з тими видіннями на твоєму обрії проскакав на Росінанті шляхетний лицар Дон Кіхот і поманив тебе у свій слід.

Євген Сверстюк

Походить Микола Ільницький з давнього шляхетського роду, дуже розгалуженого, діяльного й добре знаного в українській історії та культурі. Предківське гніздо – село Ільник, що в ньому 23 вересня 1934 р. з'явився на світ майбутній літератор – загубилося на Бойківщині серед лісистих гір, уквітчане невеликими садибами, двома кам'яними і однією дерев'яною церквою зі старовинними іконами.

Цей дорогий краєвид разом з пам'ятними піснями своєї матері хлопець невдовзі поніс із собою в життєву мандрівку, вперше покинувши поріг рідного дому, аби здобути середню освіту в Турці – найближчому гірському містечку, яке мало статус районного центру. З усіх шкільних предметів найбільше цікавили Миколу історія й література. Сповнився гордістю, дізнавшись про те, що є земляком Петра Конашевича-Сагайдачного, Івана Франка та багатьох інших видатних людей. Залюбки гортав літературні журнали, переважно “Дніпро”, “Вітчизну”, “Жовтень”, і твердо вирішив продовжити навчання.

У Дрогобицькому педагогічному інституті вдалося на російську філологію. Хоча науковий і педагогічний рівень молодого вузу був невисокий і надмірно заідеологізований, студенти мали змогу отримати досить ґрунтовні знання з зарубіжної, зокрема російської, літератури. Лекції читали Євген Черницький та Іван Рибінцев (обидва русисти), Марк Гольберг (зарубіжна література), Степан Пінчук (українська література). З тісних мурів дрогобицької альма-матер вийшло

в широкий світ чимало знаних гуманітаріїв: однокурсником Миколи був Мирослав Стельмахович, пізніше професор Івано-Франківського педагогічного університету ім. В. Стефаника, Михайло Кочерган, один з провідних сьогодні мовознавців України; трохи раніше тут навчався майбутній фольклорист Роман Кирчів, а пізніше – письменники і науковці Михайло Шалата, Григорій Штонь...

У середині п'ятдесятих заповідалося на великі зміни. Якщо на молодших курсах студентів змушували штудіювати праці Сталіна, то в білетах на державному іспиті вже було питання про “подолання культу особи”. Сильне враження справили на Миколу статті Микити Шумила про рідну мову і Григорія Нудьги про українську пісню, а книжка Леоніда Новиченка “Поезія і революція” зачарувала майстерним аналізом ранньої творчости Павла Тичини і спонукала уважніше придивитися до трагічно наддаваної постаті співця національної революції.

Під час відзначення 100-літнього ювілею Івана Франка дрогобицький студент ішов пішки в людському потоці, що плів і плів безперервно до оселі генія. Цих людей, які заповнили простору нагуєвицьку толоку, ніхто на зганяв силоміць. Тут усе було інакшим, ніж на радянських “зборах” – щиро-серді усмішки, невдаване шанобливе ставлення до урочистої події. На велелюдному святі рідної культури юнак став свідком того, як у людських очах замість полохливих втомлених поглядів спалахнуло піднесене почуття національної і просто людської гідности.

Того ж 1956 р. юнацька жага мандрів і пробуджені дослідницькі зацікавлення звабили студента вибратися в гори слідами Івана Франка. Це була ризикована експедиція, бо заблукав аж до кордону, де його затримали радянські прикордонники. Щоправда, не чіпали, бо мав письмовий дозвіл з печаткою. Одного разу там, на Бескидах, Микола побачив літака, що, розсипаючи білі клапті паперу, розвернувся і подався ген на південний захід, мабуть, на малярський бік. Ті клапті виявилися листівками із закликами до боротьби за свободу. Й хоча угорська революція була відразу придушена, як і пізніша чехословацька, але в серцях по сей бік кордону вільнолюбні ідеї жевріли не згасаючи...

Літературна Мекка та її паломники

Поезіє, сонце моє оранжеве!
Іван Драч

Закінчивши 1957 р. інститут, Микола Ільницький працював в обласній газеті в Дрогобичі, а з 1959 р. – у львівській молодіжній газеті “Ленінська молодь”. Віршував, цікавився літературним процесом, у критичних своїх публікаціях відгукувався на поезію початківців, нові кінофільми й театральні вистави.

Редакція містилася в середмісті Львова – спершу на Підвальної, а потім на Академічній. Навколо вирувало культурне життя: театри, бібліотеки, зустрічі з цікавими людьми... На початку 1962 р. зі столиці до Львова прибула група відомих письменників на чолі з Андрієм Малишком. У редакції журналу “Жовтень” відбулася зустріч творчої молоді з Леонідом Коваленком та Віктором Іванисенком – провідними критиками, які підтримували молодих поетів-шістдесятників. Микола Ільницький з друзями розпитували киян про найновіші мистецькі події, палко сперечалися з приводу творів Василя Симоненка, Івана Драча, Миколи Вінграновського.

Відтак почалася справжня ланцюгова реакція взаємних творчих контактів: навесні до Львова навідався Василь Симоненко, у червні тут висадився цілий київський “десант” – Іван Дзюба, Іван Драч і Микола Вінграновський, услід за ними – режисер Лесь Танюк і художниця Алла Горська, а влітку наступного року завітав Іван Світличний...

Відважні кияни прибували не лише з місією будительською, просвітницькою, об’єднавчою, а й задля того, аби ковтнути надихаючої культурної атмосфери Галичини. Василь Симоненко був зачарований старовинним містом, яке зберегло власну національну сутність, і разом з львів’янами читав вірші на майдані перед Оперним театром. Микола Ільницький згадує, що надав слово Василеві, і той прочитав свою

поезію про Львів – “Український лев”, що через три десятиліття стала відомою піснею у виконанні Віктора Морозова¹.

Враження вибуху бомби справив виступ киян 19 червня 1962 р. у вщерть заповненій Шевченківській аудиторії Львівського університету імені Івана Франка. Ільницький був захоплений імпровізаційним мисленням Дзюби, свіжістю і масштабністю образного мислення Драча і Вінграновського:

“Відчувався безпосередній зв’язок з новаторськими пошуками 20-х років, потужний інтелектуальний струмінь асоціацій, часом незвично ускладнених, але природних і органічних, що відкривали нові обрії поетичного мислення. Це була поезія глибоко національна у вищому філософському вимірі, а не на рівні декору, споріднена з тими інтонаціями, які ми знали з тодішніх, хоч і не частих перекладів з польської, чеської, іспанської та французької поезії. Про все це ми говорили, повертаючись з вечора, з поетом Володимиром Лучуком під свіжим враженням від почутого... У мене тоді з’явився задум систематизувати свої враження, і з цих думок виник цикл літературно-критичних статей “Барви і тони поетичного слова”².

Львів’яни теж відвідували столицю, використовуючи кожен нагоду: приватні поїздки, конференції, творчі семінари. Серед шістдесятників, які в редакції журналу “Зміна” (пізніше – “Ранок”) гуртувалися навколо Івана Дзюби та Івана Світличного, Анатолій Шевченко згадує у своїх мемуарах трьох мандрівників зі Львова – Романа Іваничука, Романа Кудлика і Миколу Ільницького³.

За аналогією до славетного київського Клубу творчої молоді було створено 1963 р. у Львові клуб “Пролісок”, президентом якого став аспірант університету імені Івана Франка Михайло Косів, його заступником – мистецтвознавець Богдан Горинь, а відповідальним секретарем – молодий прозаїк Володимир Квітневий. Миколу Ільницького обрано до президії “Проліска”. Упродовж двох років клуб влаштував міські

¹ Ільницький М. У вимірах часу. – Київ, 1988. – С. 192.

² Ільницький М. Драма без катарсису: Сторінки літературного життя Львова другої половини ХХ століття. – Львів, 2003. – Кн. 2. – С. 52.

³ Див.: Шевченко А. Світло його імені // Дзвін. – 2002. – № 8. – С. 132.

вечори Т.Шевченка, Лесі Українки, Б.-І.Антонича, В.Симоненка, організував поїздку до Канева на святкування 150-річчя від дня народження Т.Шевченка. Брати Михайло і Богдан Горині налагодили обмін самвидавною літературою. Не випадково компартійне око пильно стежило за підозріло активною молоддю.

Прагнучи самовираження в авангардній літературній творчості чи забороненій політичній діяльності, молодь надихалася спогадами попередників про недалеку, але малознану історію. Микола Ільницький зі своїми приятелями Богданом Горинем, Володимиром Лучуком та Миколою Петренком часто навідувався до Михайла Яцкова. Михайло Яцків, Денис Лукіянович, Михайло Рудницький і деякі інші митці поважного віку відкривали таємничий світ “Молодої Музи”, Ірина Вільде – незнані сторінки літературної Галичини міжвоєнного двадцятиліття, а недавні політичні в'язні Григорій Нудьга і Володимир Гжицький розповідали про те, що пережили самі – про розстріляне Відродження 1920-х років і голодомор, про політичні репресії і концтабірні поневіряння.

Другим джерелом інформації були зв'язки з закордонними одноплемінцями. Наприклад, з Вірою Вовк М.Ільницький познайомився 1966 р. – під час однієї з голосних її українських мандрівок, які налагодили перший, хоч і невеликий, місток між шістдесятниками та Нью-йоркською групою.

Тіснішими були стосунки з українцями Польщі й Чехословаччини. У тамтешніх виданнях публікувалися твори митців 20-х років та української еміграції і найсвіжіші матеріали з України: критичні статті І.Дзюби, Є.Сверстюка, вірші молодих поетів. Так, у часописі “Дукля” (Пряшів, 1967) М.Ільницький надрукував статтю “Стріча лагідного Каїна з лицарем печальної подоби”, присвячену “вічним образам”; в “Українському календарі” (Варшава, 1969) – поетичну добірку Антонича зі вступним словом, у журналі “Ми і світ” (Торонто, 1969) – дослідження історичної тематики в українській літературі.

А в зимовій Празі 1969 р. львів'янин спілкувався з Орестом Зілінським, закоханим у творчість шістдесятників. М.Ільницького зачарувала україніка, заборонена в підрадянській Україні, а тут, у вільнодумній Чехословаччині, відкрита для

читачів Національної бібліотеки. Чи не звідси народжувалися теми, які згодом стали наскрізними в літературно-критичній його діяльності, як-от “молодомузівці”, “Антонич”, “Празька школа”, “Нью-йоркська група”?

У лавах літературної опозиції

Естетичне – та зона, де людина могла залишатися сама собою, хай і не сповна

З інтерв'ю М.Ільницького Людмилі Таран

Так звана “відлига” минала, й довелося працювати в умовах, коли розпочалося “загвинчування гайок”. Упродовж 1962–1963 рр., у час нищівної кампанії, яку Хрущов спрямував проти творчої інтелігенції, звинувативши її у формалізмі та абстракціонізмі, М.Ільницький опублікував аналітичний огляд молоді поезії “В пошуках нового”, де йшлося про образний світ Василя Симоненка, Івана Драча, Ліни Костенко, рецензував “Атомні прелюди” Миколи Вінграновського, збірки Володимира Лучука й Романа Кудлика та інших шістдесятників-новаторів.

На початку 1964 р. Микола Ільницький перейшов на роботу в журнал “Жовтень” (з 1990 р. – “Дзвін”), з яким пов'язав свою дальшу творчу долю, працюючи спершу завідувачем відділу критики, з 1980 р. – заступником головного редактора, а потім – членом редколегії. І завжди – незмінним автором, провідним критиком поважного часопису.

Коли молодий критик прибув у журнал, там під орудою нового головного редактора Ростислава Братуня відбувалися реформи: оновлювався творчий колектив, лібералізувалася редакційна політика, розширювалося коло молодих авторів. Микола Ільницький співпрацював із завідувачем відділу прози Романом Іваничуком і Романом Кудликом, який видав поезією. Журналові вдалося згуртувати талановитих митців зі всієї України, ставши помітним осередком літературного життя. На сторінках критичної рубрики друкувалися такі молоді, але вже знані критики, як Маргарита Малиновська, Анатолій Макаров, Михайло Косів, які мали свіжий погляд на

красне письменство і вмiли аргументовано обстоювати власну позицію.

Щоправда, в редакційний процес постійно втручалися компартійні органи, і 1966 р. внаслідок адміністративних “проробок” Братуня зняли з посади головного редактора, а в 1967 р. призначили Романа Федорiва, під довголітньою управою якого часопис прямував до ХХІ століття.

Ще драматичніше розгорталися події за вікнами редакції. Наприкінці літа 1965 р. Україною прокотилася хвиля арештів, і навесні наступного року почалися суди над бунтарями. Львівські письменники подали колективне клопотання про взяття на поруки наймолодшого з ув’язнених – Богдана Гориня. Звісно, відповіддю на цю спробу врятувати товариша було цькування письменників. М.Ільницький, який не міг підписати цього документа, оскільки ще не був членом Спілки письменників, теж потрапив до категорії ненадійних за те, що на зборах висловив не осуд, як від нього вимагали, а солідарність з колегами:

“Я відмовився, сказавши, що поділяю їх думку, а не підписав заяви через те, що не є членом Спілки. Догани мені тоді не винесли, хоч це пропонував Валентин Маланчук, який був на цих зборах, але тодішній редактор журналу Микола Романченко, поставлений після звільнення Ростислава Братуня, заборонив мені на деякий час друкуватися”¹.

Отож на сторінках журналу за 1966 р. опубліковано лише одну рецензію М.Ільницького, а його добірку народних пісень, записаних од матері, надруковано анонімно. Натомість часопис заповнювався пропагандивними статтями секретарів обкомів і голів колгоспів та іншою політичною публіцистикою, яка, за оцінкою Івана Кошелівця, до літератури жодного стосунку не мала².

Тим часом, працюючи над втіленням свого задуму, що народився кілька років тому пам’ятного червеневого вечора

після виступу киян у Львівському університеті, М.Ільницький видав перші свої книжки: “Барви і тони поетичного слова” (Київ, 1967) і “Таємниці музи” (Київ, 1971). Обидва видання склалися з проблемних мікростудій, що висвітлювали розмаїті аспекти модерної поезики: традиції і новаторство в сучасному письменстві, його взаємозв’язок з іншими мистецтвами й наукою, тенденції новітнього інтелектуалізму, асоціативності образного мислення, особливості функціонування фольклорних і “вічних образів”, космічних мотивів тощо. Для розгляду такої проблематики автор обрав теоретичний перекий, тісно зв’язаний з літературним сьогоденням. Ілюструючи концептуальні свої побудови, критик звернувся до аналітичного розгляду поетичних строф Павла Тичини і Едуардаса Межелайтіса, міркував над малюнками Пікассо і Чурльоніса, згадував твори музики і кінематографа. Так творився контекст молоді поезії – не лише літературний, а й мистецький. Обмірковуючи вслід за Потебнею та Франком живописність і музичність поетичного образу, його змістовність і вражальність, критик демонстрував барвистий і дзвінкий світ новітньої української поезії, який різко контрастував з монологічним соцреалізмом, суцільно зафарбованим у червоний колір.

Помітило і привітало молодого критика чимало старших його колег. Леонід Новиченко звернув увагу ще на перші статті М.Ільницького, які появлялися на сторінках “Жовтня” і потім склали збірку “Барви і тони поетичного слова”. Згодом Богдан Кравців у відомій антології “Шістдесят поетів шістдесятих років” зауважив, що “Ільницький здобуває тепер ім’я як добрий літературний критик”¹. 1968 р. Григорій Костюк назвав його серед “здібних і надійних критиків” поряд із Іваном Дзюбою, Євгеном Сверстюком, Іваном Світличним, Маргаритою Малиновською², а через рік Василь Стус – поряд з Анатолієм Макаровим і Леонідом Череватенком – долучив “до

¹ Ільницький М. Тихі розмови при ватрі: До 90-річчя від дня народження Григорія Нудьги //Дзвін. – 2003. – № 3. – С. 153.

² Див.: Кошелівець І. Літературні журнали в першому кварталі 1966 //Сучасність. – 1966. – № 5. – С. 111.

¹ Шістдесят поетів шістдесятих років: Антологія нової української поезії / Упоряд. Б.Кравців. – Нью-Йорк, 1967. – С. XI–XII.

² Костюк Г. У світі ідей і образів: Критичні та історико-літературні роздуми, 1930–1980. – [Б.м.]: Сучасність, 1983. – С. 506.

гурту наймолодших талановитих майстрів нашого критичного цеху”¹.

Перші книжки М.Ільницького з’явилися на самім гребені новаторських літературознавчих праць, що вийшли після завершення хрущовської “відлиги” і мали значний резонанс, як-от літературознавчі студії “Народження стилю” (1964) Віктора Іванисенка, “Література як мистецтво слова” (1965) Михайлини Коцюбинської та “Не ілюстрація – відкриття!” (1967) Леоніда Новиченка, “Життєва переконливість героя” (1965) Григорія Сивоконя, “Синтез важкої води: Новела одного року” (1967) Маргарити Малиновської, “Час і його обличчя” (1967) Віталія Дончика, “Новела і новелісти” (1968) Василя Фащенко, “Розмаїття тенденцій” (1969) Анатолія Макарова. В цих виданнях проявилися такі характерні риси літературного критицизму 1960-х років, як зміщення уваги з ідеологічних аспектів на питання поетичної структури та індивідуального стилю, неприйняття шаблону і обстоювання принципів творчого самовираження, зацікавлення теорією підсвідомості, яка відкривала ірраціональні джерела поетичної творчості.

Під пресом

Все вагоме – од Пірра до пір’я...

Володимир Лучук

З метою самозбереження імперська система вдалася до бюрократизації всіх царин життя, ув’язнення політичних супротивників, ідеологічного переслідування літературних творів та їхніх авторів. Й хоча критика вдавала, що працює “як стрілка компаса”, орієнтуючись на некомпетентні владні вирішення, компартійна постанова “Про літературно-художню критику” (1972) атакувала цю галузь за “відставання”. Відразу величезна ідеологічна машина запрацювала на повну потужність. Микола Шамота та інші офіційні літературознавці запопадливо кинулися шукати різноманітні “вади” у 8-том-

ній “Історії української літератури”, публікаціях серій “Бібліотека поета” і “Шкільна бібліотека”, окремих монографіях і статтях. Не обминули, звичайно, й “Жовтня”, який пропагував національні цінності. Так, до надрукованої під псевдонімом *Оглядач* статті М.Ільницького “Лірика і драма новели” висловлено претензії за прихильну морально-етичну інтерпретацію оповідання Григора Тютюнника “Оддавали Катрю”, де зображено городян, що почуваються незвично на сільському весіллі: “Критик з журналу “Жовтень”, відчувши підтекст твору, не такий, правда, вже й глибокий, поставив, як кажуть, крапки над “і”. Він підкреслює, що вся весільна церемонія справді здається женихові з міста “комедією”, а традиційне “гірко” – вже геть нестерпним “язичництвом”. виправдовуючи “жениха”, він пояснює, що йде це в нього зовсім не від злої вдачі, а від зубожіння духовного, від того елемента впливу міста, який ніби-то послабив відчуття кривого зв’язку одного з одним”¹.

Мовляв, і новеліст, і оглядач протиставляють село місту, ігноруючи “реальні життєві проблеми” і “боротьбу партії за їх вирішення”.

У тому, що комуністичний режим безцеремонно цензурував і науку, і мораль, М.Ільницький переконався безліч разів. Його монографію про Михайла Яцкова, яку не пропустили до друку, вдалося захистити 1973 р. як кандидатську дисертацію лише за щасливого збігу обставин і за підтримки офіційних опонентів Ніни Калениченко та Ніни Жук, учасників дискусії Леоніда Новиченка та Степана Крижанівського. Щоправда, перед тим на вимогу керівника провідної установи довелося викреслити з тексту посилання на Грушевського, Євшана, Єфремова та інших проскрибованих авторів. А хіба сумісні наука і купюри? Ясна річ, мистецтво поцінування і тлумачення літературних творів відходило на другий план у нестерпних умовах панування голобельної та донощицької “критики”.

¹ *Стус В.* Розмаїття тенденцій або відради і клопоти музи // *Стус В.* Твори: У 4 т. 6 кн. – Львів, 1994. – Т. 4. – С. 250.

¹ *Шамота М.* За конкретно-історичне відображення життя в літературі // *Література і сучасність.* – К., 1974. – Вип. 7. – С. 19.

Але й ті роки не пропали марно. Хоча “температура” літературних диспутів значно знизилася, вони не раз розгорталися навколо реальних, справді важливих мистецьких явищ. М.Ільницький брав участь в обговоренні “хімерної прози” та молоді поезії, в легкій і цікавій для читача формі відгукувався на нові книжки українських критиків, поетичні і прозові публікації. Третя його книжка “Енергія слова” (Київ, 1978) різноаспектно розвивала ідеї двох попередніх книжкових видань, проектуючи їх на площину тодішніх літературних дискусій. Нотуючи свої спостереження і роздуми, критик наполегливо застерігав од голого теоретизування та спокуси вимірювати багатоманіття поетичних явищ звичними, хоч і вузькими, мірками. Аналізуючи стильові пошуки тогочасної поезії і прози, він обстоював правомірність так званої “тихої” лірики, а не лише громадянської, розмірковував над структурними змінами в жанрі поеми, зважував добрі і від’ємні сторони поширеної орієнтації на елементи фольклорної умовності та декоративної символіки, з’ясовував відмінності образного й концептуального вирішення проблеми “повернення до джерела” у творчості шістдесятників і сімдесятників, досліджував збагачення постаті хронографа-літописця в історичному повістарстві.

Серцевину наступної книжки “На вістрі серця і пера” (Київ, 1980) склали нариси про Дмитра Павличка, Івана Драча, Віталія Коротича, Миколи Вінграновського, Романа Лубківського та Бориса Олійника, якому М.Ільницький присвятив виданий того ж року окремий літературний портрет “На спокій права не дано”. Ці нариси обрамлено двома проблемно-теоретичними статтями, в яких критичні спостереження над новими поетичними книжками композиційно об’єднані наскрізною тематичною лінією – пульсуванням у сучасній ліриці мотиву зміни поколінь, їхньої спадкоємності.

Безперервність руху

Доводилося мені, як і всім – майже всім – критикам мого і не тільки мого покоління, користуватися

формулами і поняттями, не обов’язковими в моїх статтях. Я назвав би це ритуалом чи молитвою. І навіть написав віршик з цього приводу:

*О ви, поети східної землі,
Страждання вам судились немалі:
Молились ви аллаху й падишаху,
А все-таки співали про Лейлі.*

Я теж “співав про Лейлі”. А що молився мало, то від “правовірних мусульман” здобув ярлик “естетствующого критика”, яким не соромився, а скоріше навпаки.

М.Ільницький. Інтерв’ю журналу “Радянське літературознавство” (1989)

Наприкінці радянської доби М.Ільницький цим влучним образним формулюванням підсумував терпкий історичний досвід, прояснивши читачеві громадянську і фахову позицію типового, так би мовити, естета колоніальних часів.

А тоді, на початку 1980-х, коли ледь-ледь починали танути айсберги брежнєвського режиму, ніхто ще не міг уявити, що вже настала остання декада радянської епохи. І все ж було саме так – успіх над вільною думкою виявився Пірровим, бо дався комуністичному режиму ціною непоправних моральних втрат, після яких йому вже не вдалося відновити довіри ані в середовищі творчих людей, ані в широких масах населення – її вага, якщо перефразувати поета, стала легшою за пір’я.

Повільно, але впевнено жвавішав літературний “дискурс”. Незвичною ознакою літературного життя ставало обережне вивільнення з-під опіки офіціозу. У 1980–1981 рр. журнал “Дніпро” організував обговорення стильових пошуків української прози, в якому взяв участь М.Ільницький, порушивши проблему співвідношення реалістичної та “хімерної” течій. А 1983 р. на сторінках того ж часопису львів’янин підвів підсумки дискусії про здобутки і втрати поеми своєю статтею “Розвиток жанру не припиняється”. Пристрасті спалахнули й між прихильниками традиційної та умовно-асоціативної

течій у поезії (чи, як їх ще називали, “сповідальної” і “метафоричної”).

Ці дискусії, як і попередні літературні зацікавлення критика, знайшли відгук і продовження в нових його книжках: збірниках статей “Безперервність руху” (Київ, 1983), “Багатогранність єдності” (Київ, 1984), “От покоління к поколітю” (Москва, 1984; книжка отримала премію Спілки письменників СРСР), “У вимірах часу” (Київ, 1988), “Людина в історії” (Київ, 1989), портретних нарисах “Дмитро Павличко” (Київ, 1985), “Іван Драч” (Київ, 1986). За статті “Лірика у вимірах часу”, “Висока хвиля в серце заплива” і “Світ малого епосу”, які висвітлювали українську поезію і грузинську новелістику, М.Ільницькому присуджено 1983 р. премію в галузі літературно-художньої критики імені О.Білецького.

Нові публікації значно розширили проблематику, коло імен і явищ, обговорюючи філософічність, історизм, притчевість у прозі Романа Іваничука, Романа Федоріва, Юрія Мушкетика, мотиви й образи у ліриці Василя Мисика, Петра Скунца та ліро-епосі “Маруся Чурай” Ліни Костенко, майстерність літературознавчих студій Леоніда Новиченка, Григорія Сивоконя, В’ячеслава Брюховецького, Тараса Салиги, критичної есеїстики Дмитра Павличка та Івана Драча, нові тенденції в українській, грузинській, прибалтійських літературах...

Лібералізація позначилася і на різноманітних офіційних заходах, на які все частіше запрошували М.Ільницького як знаного літературного критика – вони відбувалися в атмосфері вільнішій і творчій, не настільки заідеологізованих, як у сімдесятих роках. Довелося брати участь у пленумах Ради з літературної критики при Спілці письменників СРСР, засіданнях Ради з питань літературних взаємозв’язків і художнього перекладу при Спілці письменників Грузії, конференціях у прибалтійських країнах та “круглих столах”, що їх проводили журнали “Дружба народів”, “Литературное обозрение”, “Латинская Америка”, “Литературная Грузия” тощо. Тут український критик дискутував із грузинськими літературознавцями Зазою Абзіанідзе і Гурамом Асатіані, осетинським письменником і перекладачем з української Нафі Джусойти, критиками Альгімантасом Бучісом із Литви, Харієм Хіршем із

Латвії, Галиною Белою, Владіміром Огневим, Вадимом Ковським та культурологом Георгієм Гачевим з Росії, редактором московського журналу “Дружба народів” Олександром Руденком-Десняком, російським поетом Булатом Окуджавою і латиським – Ояром Ваціетісом, українськими перекладачами з грузинської Грицьком Халимоненком та Людмилою Грицик....

Над палімпсестами

*Історія як “пришестья” смислу.
Поль Рікер*

У післячорнобильську епоху і в перші роки незалежності, коли суспільна ситуація стрімко змінювалася, оновлюючи обличчя письменства, критика рухалася в напрямі до публіцистики й культурології, повертаючи замовчувані імена і відроджуючи рідну мову, проникаючи в заборонені зони національної минувшини, захищаючи екологію природи й культури. Болісно відчуваючи великі лакуни, розриви і тріщини в недавній літературній історії ХХ ст., М.Ільницький одним із перших переорієнтувався на вивчення і популяризацію творчості “молодомузівців”, письменників міжвоєнного двадцятиліття, митців діаспори. Реставрація нежданого українського модерну настільки захопила дослідника, що він мимоволі відійшов од проблематики теперішнього письменства.

Другою причиною швидкого перетворення критика на історика літератури став розпад видавничої, книготорговельної та бібліотечної мережі, який спричинився до майже цілковитої неможливості тримати в полі зору надзвичайно різнорідний мистецький процес з його стильовою множинністю, роздробленістю не лише на окремі покоління, а й на вузькі гуртки в межах однієї генерації.

Звісно, тисячоліке обличчя сучасного українського письменства продовжує вабити критика, який сам немало прислужився до його формування. Наскрізь особистісний, але пильний погляд Миколи Ільницького вихоплює з барвистого літературного калейдоскопу лише деякі явища, цікаві тією чи іншою своєю гранню. Так з’являються відгуки на нові пое-

тичні книжки Володимира Підпалого, Романа Кудлика, Надії Мориквас, роздуми над романами “Євангеліє від Томи” та “Вогненні стовпи” Романа Іваничука, “Палиця для прокажених” Романа Федоріва, “Рекреації” Юрія Андруховича, передмови до збірок поетів-початківців і відомих митців, студії над творчістю таких видатних сучасників, як Ліна Костенко та Ігор Калинець. Найновіше його дослідження про Калинця – книжку “Ключем метафори відімкнені вуста...” (Париж; Львів; Цвікау, 2001) – преса оцінила як вдало підібраний інтерпретаційний ключ до образного світу автора циклів поетичних збірок “Пробуджена муза” та “Невольнича муза”.

Однак панорамні праці, які були б присвячені сучасності, майже відсутні – основні зусилля літературознавець сконцентрував у царині українського модерну. Він упорядкував найповніші на сьогодні видання Михайла Яцкова (Київ, 1989), Богдана Лепкого (двотомник, Київ, 1991), Юліяна Опільського (тритомник, Львів, 1994–2000), Івана Крушельницького (Київ, 1993), Миколи Матієва-Мельника (Львів, 1995), Святослава Гординського (Київ, 1997), ґрунтовні антології молодомузівської поезії “Розсипані перли” (Київ, 1991) та західноукраїнської поезії 20–30-х років “Над рікою часу” (Харків, 1999). Разом з Романом Лубківським М.Ільницький надрукував збірник “Весни розспіваної князь” (Львів, 1989), який донині залишається неперевершеною антологією критичної, мемуарної та поетичної антоничіани. Надзвичайно цінними у цьому збірнику є не лише матеріали, що збагачують наші уявлення про біографію митця, а й аналітичні праці закордонних дослідників, які демонструють зразки структурного, архетипного, герменевтичного, зіставного аналізу загадкових текстів Антонича.

Ще одним значним палімпсестом, актуалізованим для сучасного читача, є “Основи української літературно-наукової критики” Леоніда Білецького – вперше побачивши світ у Празі 1925 р., ця заборонена книжка послідовника Олександра Потебні та учня Володимира Перетца отримала друге своє життя в Києві 1998 р. з ґрунтовною передмовою і коментарями М.Ільницького. Її поява відслонила завісу над

національними і європейськими джерелами вітчизняної літературної теорії.

Усі ці видання вражають скрупульозним опрацюванням. Секрет полягає в тому, що їхня видавнича історія не раз триває роками і супроводжується поглибленим науковим дослідженням. Як правило, спочатку первинні матеріали публікуються з невеликими коментарями в “Дзвоні” та інших популярних часописах, потім окремі їхні аспекти розвиваються в концептуальних статтях і апробуються в доповідях на наукових конференціях, а згодом у розширеному вигляді з’являються окремими збірками чи антологіями, переростаючи відтак у монографії.

Літописець літературного Львова

Се повість врем’яних літ...

Початковий літопис (початок XII ст.)

Деякі теми стають наскрізними в біографії вченого. Їх він досліджує впродовж кількох десятків літ. Наприклад, 1991 р. вийшла книжка про Антонича, перший варіант якої датується ще 1967 роком. Так само тривалою є часова відстань між рецензією М.Ільницького на першу книжку Ігоря Калинця “Вогонь Купала” і монографією “Ключем метафори відімкнені вуста...”: 1967–2001. Трохи коротша, але не менш трудомістка творча історія монографії “Критики і критерії: Літературно-критична думка в Західній Україні 20–30-х рр. XX ст.” (Львів, 1998) та діалогії “Драма без катарсису” (Львів, 1999, 2003), яка висвітлює життя літературного Львова впродовж XX ст.

Різноманітними є жанрові аспекти згаданої діалогії: це історико-документальна студія з численними вкрапленнями мемуарних і публіцистичних елементів та розлогими літературознавчими характеристиками творчої еволюції митців. Документальний аспект забезпечує широка джерельна база: автор використав місцеві та діаспорні публікації історичних документів, незнані архівні матеріали, спогади учасників літературного процесу, опубліковані раніше чи написані

спеціально на прохання автора, а також власні свідчення про події недавніх десятиліть.

Перша частина диалогії оповідає про початкові декади ХХ ст., характер яких визначили дискусії Івана Франка і “Молодої Музи”, гуртування митців навколо “Митуси”, “Логосу” й інших угруповань, діяльність “Літературно-наукового вісника”, журналу “Назустріч” та решти впливових часописів. Різку зміну суспільних і літературних обставин після “золотого вересня” 1939 р. засвідчує виклад таких трагікомічних ходінь по муках творчої інтелігенції Львова, як процедура прийняття до Спілки письменників п'ятдесяти восьми зі ста українських, польських і єврейських митців; той шок, який пережили львів'яни, намагаючись підлаштуватися під радянську ідеологію і опанувати естетику соцреалізму; їхні спроби творення “колективних поем”, присвячених Сталіну, тощо. Далі на основі спогадів Остапа Тарнавського і тогочасної преси висвітлено малознаний період німецької окупації, коли внаслідок історичних катаклізмів склалися умови для короткочасної, але дуже плідної діяльності Спілки українських письменників та Літературно-мистецького клубу, які об'єднали митців Західної і Наддніпрянської України: Уласа Самчука та Івана Багряного, Святослава Гординського і Михайла Ореста, Аркадія Любченка і Юрія Липу...

Завершується перша книжка тим, чим починається друга – панорамою повоєнного десятиліття, коли після злобних ідеологічних кампаній та політичних репресій настала пора часткової реабілітації письменників та їхніх творів. З'ясовуючи еволюцію шістдесятництва і причини появи дисидентського руху та самвидаву, дослідник поставив питання про співвідношення “офіційної” і “задротяної” літератури, поміж якими і всередині яких творилася, очевидно, й просто література:

“... Передова частина офіційної літератури разом з кращими досягненнями неофіційної, яка, до слова, теж не є однорідною, творять цілісність загальнолітературного процесу. Бо,

власне кажучи, перше й друге відгалуження підлягає оцінці за критеріями художності, естетичними критеріями”¹.

Зіставлення даних, що походять з різних наукових, документальних і мемуарних джерел (щедрою рукою автор наводить спогади Юрія Брилинського, Лева Воловця, Миколи Петренка, Романа Іваничука, Михайла Гориня, Богдана Завадки, Богдана Стельмаха та інших учасників шістдесятницького руху), дало змогу уточнити чимало суперечливих моментів, з'ясувати невідомі факти, запропонувати власну версію подій, заповнюючи прогалини, які існували в наших уявленнях про недалеку минувшину літературного Львова.

Віднедавня, окрім історико-літературних студій, Микола Ільницький дедалі частіше вдається до особистісних ретроспекцій: його мемуарні розповіді про зустрічі і прощання з Михайлом Яцковим, Орестом Зілинським, Григорієм Нудьгою, Володимиром Лучуком та іншими відомими й дорогими людьми – своїми друзями й учителями – переростають у роздуми над письменницькими долями, вплетеними в історичну канву національної культури.

Шістдесятник у добу постмодернізму

... критик не суддя, не Зевс-громовержець...

Іван Франко

... А ще чекають своєї черги не видані досі праці. На жаль, на кілька десятиліть розтягнулася ця черга для книжки про М.Яцкова, яку написано наприкінці 60-х, антології емігрантської поезії “Срібні сурми”, окремого видання поетичних книг В.Пачовського і Оксани Лятуринської, перекладів перлин східної поезії, здійснених у спілці з відомим орієнталістом Яремою Полотнюком. Бракує коштів чи доброї волі видавців? Утім несправедливо було б вважати, що громадськість не цінує подвижницьку працю вченого. В останні роки він наго-

¹ Ільницький М. Драма без катарсису: Сторінки літературного життя Львова другої половини ХХ століття. – Львів, 2003. – Кн. 2. – С. 166.

роджений низкою високих відзнак – премією імені І.Франка Національної академії наук за книжки “Українська повесна еміграційна поезія” (Львів, 1995) та “Від “Молодої Музи” до “Празької школи” (Львів, 1995), премією братів Богдана й Левка Лепких, що її журнал “Тернопіль” 1996 р. присудив за дослідження творчої спадщини Богдана Лепкого, Міжнародною літературною премією імені Богдана-Нестора Лепкого за монографію про поезію Ігоря Калинця. І, нарешті – у 2003 р. Микола Ільницький став членом-кореспондентом Національної академії наук України. Зараз учений очолює відділ літератури в Інституті українознавства імені І.Крип’якевича НАН України і кафедру теорії літератури та порівняльного літературознавства у Львівському національному університеті імені Івана Франка, активно працює в Науковому товаристві імені Шевченка та Міжнародній асоціації українців.

Чи не драматизує М.Ільницький розбіжності між науковою і критичною діяльністю, реставраційним і креативним підходами? Аж ніяк. На тверде переконання літературознавця, вивчення й популяризація національної класики дають сучасникам відчуття міцної основи і стимулюють новітню естетичну думку. Ба більше, повернення до власних джерел слід розглядати як неминучий етап одужання враженого амнезією постколоніального мистецтва, коли замість комплексів маргінальності, провінційності й меншовартости народжується глибше розуміння власного історичного шляху, зростає впевненість у вагомості національних традицій та їхніх перспектив. Отож перед вітчизняною наукою з’явився шанс осмислити тисячолітню спадщину в повному обсязі й актуалізувати її, переписуючи заново. Навіть суто архаїчний, малозначний, здавалося б, матеріал висвітлюється нерідко в таких несподіваних аспектах, що знов починає хвилювати публіку – і тут М.Ільницький нагадує співрозмовникам палкі суперечки з приводу монографій про український модернізм Тамари Гундорової і Соломії Павличко та інших своїх колег.

Небувалий різнобій думок, шалене кипіння пристрастей і навіть безперервні літературні скандали не знеохочують, а навпаки – надихають, бо є ознакою вільного мистецького

життя. Літературознавець утішений поліфонією сучасного письменства, яку творять представники різних вікових груп, естетичних уподобань і творчих орієнтацій. Концептуальний плюралізм, діалог інтерпретацій, зіткнення оцінок є для Миколи Ільницького визначальними рисами постколоніальної літератури, які надають їй привабливості, роблять цікавою для публіки, впливовою та ефективною.

Василь БУДНИЙ